

GAYRİMÜSLİM OSMANLI VATANDAŞLARININ HUKUKİ DURUMUNA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

A Review of the Legal Status of non-Muslims in the Ottoman Empire

Belkıs KONAN*

ÖZET

Çok uluslu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğunda, insanlar bugünkü anlamıyla milliyet ayrımı yapılmaksızın sadece mensup oldukları dinlere göre gruplara ayrılmış ve bu çerçevede, halkın neredeyse yarısını oluşturan Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar kimliklerini yitirmeden ve müslüman olmaya zorlanmadan devlet sona erene kadar birlikte yaşamışlardır. Bir İslam Devleti olan Osmanlı Devletinde, klasik dönemde müslüman olmayan gruplar İslam hukukunun kurallarına uygun olarak zimmet antlaşması kapsamında İslam güvencesinden yararlanmışlardır. Tanzimat döneminde yapılan düzenlemelerle halk arasında eşitlik sağlanmaya çalışılırken, zimmet kurumuna ilişkin bir çok kural değiştirilmiştir. Araştırmamızda gayrimüslim vatandaşlarının kamu hukuku ve özel hukuk alanlarında durumu bazı arşiv belgelerinin ışığında incelenecek, son olarak Tanzimat döneminde getirilen yeniliklere değinilecektir.

Anahtar Sözcükler: Zimmi, Gayrimüslim, Millet sistemi, iltizam, Osmanlı Hukuku, İslam Hukuku

* Doç.Dr.,Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (belkiskonan@yahoo.com).

ABSTRACT

In the multinational Ottoman Empire, people were divided into groups only according to their religion; nation concept in the modern sense did not exist and in this regard, the Jewish, the Armenians and the Rums who composed nearly the half of the population lived freely until the collapse of the state without losing their identities and being forced to convert to Islam. In the Ottoman Empire, non-Muslim groups benefited from the protection of the Islamic law due to the Treaty of *Zimmet*. In this study, the legal status of the individuals who lived in the Ottoman Empire, an Islamic state, and who were called “*zimmis*” will be examined in the light of archival documents. In our research, the rights that non-Muslims who resided in Ottoman territories had in terms of private and public law will be reviewed in the light of several archival documents.

Keywords: Zimmis, Ottoman Law, Dhimma, non-muslim, the millet system, Islamic Law

GİRİŞ

İslam hukukuna göre zimmiler ve müslümanlar hukuksal, sosyal durum ve siyasal olarak eşit değillerdi. Osmanlı Devletinde, İslam hukukunun ilkelerine bağlı olarak, Müslümanların durumunu ümmet anlayışına göre düzenlenmiş, fethedilen topraklarda yaşayan zimmilerin hukuki durumları ise zimmet¹ kurumu çerçevesinde belirlenmişti. Darülharb’de yaşarken, cihat sonucu tek tanrılı dinlere inanan topluluklar “zimmet” adı verilen bir antlaşma sonucunda İslam devleti tarafından korunurlar. Dinlerini değiştirmeden, bir İslam Devletinin koruma altına aldığı bu kişilere zimmi adı verilir.² Çalışmamızda, zimmi kelimesi, Osmanlı gayrimüslim vatandaşları ile aynı anlamda kullanılacaktır. Osmanlı Devleti İslam dinine göre yapılandığı için, vatandaşlık kavramında din kıstası esas alınmıştır. Bu nedenle günümüz hukuk sistemlerinden farklı olarak Osmanlı toplumunda

¹ Cahen, Claude. 1963a “Dhimma”, *E.I 2, II*, Leiden: E.J.Brill, 227-231, s. 227

² Zimmiler hakkında geniş bilgi için bkz: Ahmet Özel.1982. *İslam Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı*. İstanbul; Bozkurt, Gülnihal. 1996. *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, (1839-1914)*. Ankara: TTK Yayınları, s.7-8, Muhammed Hamidullah. 1998. *İslamda Devlet İdaresi*. (5. Bası). İstanbul: Beyan Yayınları, s. 395

vatandaşlık günümüz anlamında milliyet esasına göre değil, din esasına göre belirlenirdi. Başka bir deyişle, Müslüman olan kimseler Arap, Türk, Habeş ayrımı yapılmaksızın Müslüman milletinden sayılırken, devletin egemenliği altında yaşayan gayrimüslimler, mezhep veya dinlerine göre sınıflara ayrılmış ve her topluluk millet³ adı verilen bir sistem içinde yönetilmiştir⁴. Osmanlı Devletinde genel olarak üç milletten sözedilir. Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar⁵dan oluşan bu millet sisteminde, kendi cemaati tarafından seçilen her dinin en yüksek rütbeli görevlisi kendi gurubunun işlerini düzenlemek, hukuki işlerini yürütmek ve idare etmekle görevliydi. Dini şefe devlet tarafından verilen bir berat ile, şefin cemaati üzerindeki hukuki ve idari yetkileri belirlenirdi. Dini şefler, topluluğun malını idare etme görevinden başka, dini ayinleri, dini işleri yürütmekle ve cemaatlerinden miktarı belli olan vergileri toplamakla da görevliydi.⁶ Doktrinde, "millet sistemi"⁷ adı verilen bu sistemde ruhani liderlere verilen yetkinin dini topluluk için serbesti sağladığı genel kabul görmekte ise de, son 40 yıldır Osmanlı Devletinde uygulanan sistemin millet adı verilen topluluklara hiç bir şekilde otonomi sağlamadığı, bunun " iltizam sistemi" olduğuna ilişkin tartışmalar yoğunlaşmıştır.⁸

³ Ronald, Jennings, "Zimmis (non-muslims) in Early 17.th Century Ottoman Judicial Records". *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXI, Part.3 (225-293); Bozkurt,s.,7-8; Kamel.S., Abu Jaber.1967. "The Millet System in the Nineteenth Century Ottoman Empire", *The Muslim World* LVII,(3), s. 213; Bilal, Eryılmaz.1990.*Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*. İstanbul:Risale Yayınları.

⁴ Osmanlı zimmileri için millet kavramı içinde yer almışlardır. Ancak doktrinde zimmilerden azınlık olarak sözedilenler olsa da azınlık kavramının Osmanlı hukuk literatürüne girişi 20. yüzyılda olmuştur.. Ekrem Buğra,Ekinci. 2008. *Osmanlı Hukuku, Adalet ve Mülk*.İstanbul: Arı Sanat Yayınları, s. 316. Ortaylı, millet sözcüğünün dini bir aidiyeti ifade ettiğini bu nedenle günümüz anlamındaki nation sözcüğü ile eş anlamlı olmadığını belirterek, ekalliyet yani azınlık kelimesi ile de eş değer tutulamayacağını söyler. Ayrıntılı bilgi için bkz:İlber Ortaylı.2007."Osmanlı İmparatorluğunda Millet Nizami", *Batılılaşma Yolunda*.İstanbul:Merkez Kitapçılık Yayıncılık. s. 171. İlber, Ortaylı.2003. *Osmanlı Barışı*. İstanbul:Ufuk Yayınları. s. 48.

⁵ Ermeniler protestan ve Katolik olup olmamalarına göre farklı milletlere ayrılırken, Bulgar ve Rumlar Ortodoks ise Rum milletine tâbi olurlardı.

⁶ Engelhardt, Rum Patriğinin bu yetkilerini "İmperium in İmperio ". olarak Engelhardt.1999.*Türkiye ve Tanzimat*. İstanbul:Kaknüs Yayıncılık. s.119

⁷ Aydın, Mehmet Akif.2005. *Türk Hukuk Tarihi* (5. Bası). İstanbul: Hars Yayıncılık. s. 160.

⁸ Millet sistemi ve iltizam sistemi ile ilgili tartışmalar için bkz: Mustafa Macit, Kenanoğlu. 2004. *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayıncılık. s. 44-56; Ekinci, s.322; Benjamin, Braude. 1982 "Foundations Myths of The Millet System".*Christians and*

Bunun dışında, dini reislerin kendi cemaat üyelerinin evlenmeleri, boşanmaları ve miras paylarını dağıtma gibi görevleri de vardı. Bir başka deyişle, aşağıda değineceğimiz ahvali şahsiye olarak nitelendirilen ve özel hukuka giren anlaşmazlıklarda dini şeflerin muhakeme yetkisi bulunurdu.⁹ Patrikler tarafından cemaat üyelerine bazı cezaların verilmesi ise, sadece kendi din kurallarına aykırı hallerde sözkonusu olabiliyordu. Yani, kamu düzenini ilgilendiren ve takibi devlet tarafından yapılan suçlarda cezalandırma hakları yoktu. Bu nedenle verilen cezayı hukuki anlamda bir ceza olarak değil, bir disiplin cezası olarak nitelendirmek daha uygun olacaktır.¹⁰ Dini şefler, hukuki ve idari yetkilerini devlet tarafından verilen berattan alırlardı. Ayrıca, dini liderlerin cemaatlarını yönetme yetkilerine Osmanlı memurlarınca bile müdahale edilemezdi. Bununla ilgili bir örnek, Ohri ve tevabii patrikliğine dahil kazalarında piskopos, papaz, keşiş ve sair zimmilere kimse tarafından taarruz ve müdahale olunmamasına ilişkin 1131 H. /1718 M. tarihli belgede yer alır.¹¹ 1778 yılında Rum Patrikliği tarafından verilen bir arzuhalde, Ürgüp kasabasında sakin Kuyumcu nam zimminin Samsun'da kalebend edilmesi istenmiştir.¹² Arzuhalden anlaşıldığı kadarıyla

Jews in the Ottoman Empire ,the Functionig of a Plural Society(I), Newyork:Holmes-Meier Publishers.s. 69 , 78.

⁹ Gül Akyılmaz.2000. *Osmanlı Devletinde Eşitlik Kavramının Gelişimi*, Profesörlük Çalışması.Konya. s.91-92; Kenanoğlu, zimmilerin miras hukuku ile ilgili davalarında cemaat mahkemelerinin değil şeriye mahkemelerinin yetkili olduğunu bazı arşiv belgelerine dayanarak işaret etmektedir. Yazara göre, miras taksimi “**esas olarak**” rızai bir işlem olup kadılar buna karışmazlar. Ancak varislerden yaşı küçük olan veya gaip olan varsa bu ihtilafa kadı bakar. Kenanoğlu,s. 252,264, 259, 397

¹⁰ Aynı görüş için bkz:Kenanoğlu, s. 238; Ekinci, s. 322.

¹¹ B.O.A., C.ADL, 29 Z. 1131 H. (1718 M.),Dosya No: 1 Gömlek No: 60

“Derkenarı ve olı geldiği üzere şurutuyla sah buyuruldu

Ohri ve tevâbi’i patrikliği sahib-i arzuhal Yuvasef nam rahibe tevcih ve yedine berat-ı alişân verilip iltizamında olan metropolid ve sayir dahi tayifesinin senevî üzerlerine edası lazım gelen mîrî rusum ve ayazmaları ve manastır ve dükkanları cem’i için kanun üzere zabt için emr-i şerif verilegelmişdir ol babda emr u ferman devletli ve saadetli sultanım hazretlerindir.”

¹² B.O.A., C.ADL, 05 L 1192 H., Dosya No: 59, Gömlek No: 3564, arzuhal üzerine verilen hükümde , şu şekildedir.: “Zikri âtî manastırın vâki olduğu kazanın kadısına ve Yanya sancağı mütesellimine hüküm ki: İstanbul ve tevâbi’i Rum Patriği Deraliyyem'de mukim cemaat mukim cemaat metropolidan gelip kendi Yanya Metropolidi iltizamında nefsi-i Yanya sekenesinden Makri Venastaş nam zimmî öteden beri kendi halinde olmayıp mücerred vazifesi olmayan işlere suluk ve muğayir-i ayin harekât-ı nâ-hemvareye cesaret edip biddefe’ât kendi halinde olmasını tenbieh ve pend nush oldukda ısgâ etmeyip melanetinde ısrar ve sezavar-ı tedib olmadığın kaza-i mezbur reayasından mutemed ve ehl-i

Makri Venastas? Adli zimmi “kendi halinde olmayıp” , topluluğu rahatsız edici davranışlarda bulunmuş, ruhani reis tarafından adı geçen kişiye tenbih gibi bazı müeyyidelerde bulunulmuş olsa da çevresine rahatsızlık vermeye devam etmiştir. Bunun üzerine Rum Patrikliği Makri'nin? Cezalandırılmasını Osmanlı Devleti'nden istemiştir. Bu belge, ruhani reislerin sadece disiplin cezası verme yetkisi olduğunu yani cezaya ilişkin davalarda tek yetkili makamın Osmanlı mahkemeleri olduğunu göstermesi açısından güzel bir örnektir.

Devlet, dini şefi, kendisine muhatap olarak bir anlamda idareye karşı sorumlu saymış ve milletlerin denetimini mercak altına almayı kolaylaştırmıştır. Bu şekilde, gayrimüslim vatandaşlar belli bir serbestlik içinde yaşarken, devletin onlar üzerinde yönetimi birey bazında değil, cemaat olarak yürütülmesine imkan vermiştir.

I. Özel Hukuk Alanında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu

Zimmiler, özel hukuku ilgilendiren işlerinde kural olarak kendi dini kurallarına tabidirler. Bunların başında, evlilik ve boşanma ile nafaka, velayet, mehir gibi konular gelmektedir. Cemaatlerinin din adamları özel hukuk içine giren aile hukuku ile ilgili hukuksal sorunları üstlenmişlerdi. Bu durum belgelerde " *akdi nikah, fesh-i nikah ve münaziün fi h olan iki zimmi arasına başkasının girmemesi, akd-i nikah ve fesh-i nikah maddelerinde münazaa eden iki zimmi mabeynlerinin rızalarıyla ıslah ve iktiza ederse kiliselerinde ayinleri üzerine yemin verdikte*" şeklinde formüle edilmiştir. Bu nedenle zaman zaman ruhani liderler nikahlara müdahale edilmemesini devletten talep etmişlerdir.¹³Aile hukuku davaları cemaat mahkemeleri tarafından kendi dinlerine uygun olarak çözüldü. Ancak, cemaat mahkemelerinin vermiş oldukları hukuki kararları uygulamak Osmanlı

ırz kimesneler patrik tarafına ihbar eylediklerin bildirip merkum kaza-i mezbur ve kurâsında ve sair her ne mahalde bulunur ise sen ki mütesellim-i muma-ileyhsin marifetinle ahz ve ıslah-ı nefis zımnında Kalika vâki' Varadim manastırına manastır bend eyleyip itlakı için patrik-i mesfur tarafından istidâ olmadıkça itlak olunmamak babında emr-i şerif rica etmeğin vech-i meşruh üzre amel olunmak babında emr-i şerifim yazılmışdır ferman devletli sultanımındır.

Evasıt-ı S sene [1]192

¹³ Bu başvurular karşısında, köy ve mahalle imamlarına gayrimüslimlere ilişkin nikahları kıymamaları ve ehl-i örfün bu konuda cebir kullanmaması ile ilgili emirlere rastlanılmaktadır. Örnekler için bkz: Kenanoğlu, s. 246

yetkililerinin göreviydi. Ancak hemen belirtmemiz gerekir ki, bu zimmiler için zorunlu olmayıp, eğer zimmiler isterlerse, davalarını Osmanlı mahkemelerinde görülmesini talep edebilirlerdi. Uygulamada, hristiyanların evlenme ve boşanmada mali yükümlülüklerden çıkan sorunlar için şer'î mahkemelere başvurdukları görülmüştür. Bunun dışında, kendi dinlerine göre eşlerinden boşanamayan katolik gayrimüslimlerin de Osmanlı mahkemelerini tercih ettiklerine vakalara rastlanılmaktadır.¹⁴

Burada, zimmilerin aile hukuk alanında hukuki durumunu incelerken, getirilen bir kısıtlamayı da kısaca hatırlatmakta fayda görüyoruz. Evlenme işlerinde, zimmi bir kadın dilerse Müslüman bir erkekle evlenebilir, ancak, Müslüman bir kadının zimmi bir erkekle evlenmesi mümkün değildir.¹⁵ Müslüman erkekle evlenmiş zimmi bir kadının boşanması halinde ise, İslam hukuku kuralları geçerli olacaktır. Yani, özel hukuka giren boşanma işleminde kadının bağlı olduğu cemaat mahkemesi yetkili değildir.¹⁶ Evlenme, boşanma davaları yanında nafaka, drahoma ve cihaz davaları da cemaat mahkemelerinde görülürdü. Cemaat mahkemesinin nafaka ödenmesine ilişkin kararlarının uygulanması ise Osmanlı yetkililerine aitti.

Miras hukuku açısından, zimmiler kendi din kurallarına tabiydiler. Eğer isterlerse şer'î mahkemelere gitme yetkileri de vardı. Bunun dışında, Müslümanlarla birbirlerine mirasçı olup olamamaları “dâr” kurallarına göre belirlenirdi. Farklı dinlere mensup olan iki zimminin birbirine mirasçı olup olamayacakları tartışmalı olmakla beraber, Osmanlı devletinin resmi mezhebi olan Hanefî mezhebi gayrimüslimlerin farklı dinlere mensup olmaları halinde birbirine mirasçı olabileceklerini kabul etmiştir.¹⁷ İslam hukukuna göre mirasçı ile miras bırakılan arasında din farkı bulunması mirasçılığı engellemektedir ancak lehine vasiyet yapmayı engellemez. Bu nedenle, Müslümanlar ile zimmiler birbirlerine mirasçı olamazlar.¹⁸

Zimmilerin, Müslümanlar lehine yaptıkları vasiyetler geçerli olup, vasiyetname ve miras konularında yine Müslümanlarla eşit olduklarını

¹⁴ Ekinci, 319; Kenanoğlu, s. 246-249

¹⁵ Zimmi kadının Müslüman erkekle evlenmesi durumunda dinini değiştirmesi zorunlu değildir. Çünkü evlilik birliği içinde doğan çocuklar İslam hukukuna göre Müslüman olurlar.

¹⁶ Bozkurt(1987), s. 132; Akyılmaz, s. 95.

¹⁷ Karaman (I), s. 429

¹⁸ Müslüman erkekle zimmi kadının evliliğinden olan çocuklar Müslüman sayıldığı için annelerine mirasçı olamazlar. Ansay, s. 88

söyleyebiliriz. Ölen zimminin mirasçısı yoksa malı devlete kalır.¹⁹ Gayrimüslimlerin mirasa ilişkin davalarının şer'î mahkemelerde görülmesine ilişkin padişah iradelerine rastlanmaktadır.²⁰ Yine uygulamada, Osmanlı gayrimüslimlerinin mirasa ait davalarını kendi dini şefleri yerine Osmanlı makamlarına götürdükleri görülmektedir. Örneğin, 1811 yılında, Tokad'da zimmi bir Osmanlı vatandaşın, terekesine dışarıdan haksız yere dahil olmak isteyen kişiler için şeriye mahkemesine başvurduğu görülmüştür. Bunun üzerine çıkarılan fermanla, Tokad'da sakin Ohannes? isimli zimminin terekesinden pay almak isteyen kişilerin şer'an muhakeme edilmeleri için Tokat kadısına davanın "şer ile görülmesi" emri verilmiştir.²¹

Osmanlı Devletinin resmi mezhebi olan Hanefî mezhebine göre, Hristiyanların vakıf kurmaları, vakfedenin mülkünü kilise adına tescil ettirmemesi şartıyla kabul edilmiştir. Aynı şekilde hastane, çeşme vb. kamu hizmetleri için de zimmilerin vakıf kurmasına izin verilmiştir. Bu ilke uyarınca, gayrimüslim Osmanlı vatandaşları, taşınmaz mallar ile başka gayrimüslimler lehine, hatta müslüman Osmanlı vatandaşları lehine bile vakıf kurabilir ancak, ibadet yerleri için vakıf kuramazdı. Yine gayrimüslimler, müslümanların kurduğu vakıflardan da yararlanabiliyordu. Görüldüğü gibi, aslında gayrimüslimlerin vakıf kurması için getirilen esaslar müslümanların vakıf kurmasından farklı değildi. Bu konuyla ilgili Üsküdar kadısına yazılan emirde²², Osmanlı şehirlerinde oturan gayrimüslim vatandaşların manastır ve kiliseler için ev, dükkan ve diğer emlak ve akarları

¹⁹ Ercan Yavuz.2001.*Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*.Ankara:Turhan Kitabevi.s. 11.

²⁰ "Zimmiler arasında irs nizamın şer ile görülecek mevaddan olduğu " örnek için bkz: Kenanoğlu(2004), s. 257

²¹ B.O.A., C.ADL, 29 B 1137 H., Dosya No: 61 Gömlek No: 3655

".....bulduğu mahalden ahz ve mahalline ihzar ve şer'le zimmetinde tahsili lazım gelip sübut bulan hakları tahsil ve ihkâk-ı hak ve arz ve ilam olunmak emrim olmuşdur buyurdum kiEmr-i şerifim vusul buldukda bu bâbda sadır olan emrim üzre amel dahi mesfur her hanginizin taht-ı kazâsında bulunur ise ahz ve çavuş-ı merhum mübâşeretiyle mahallinde ihzar ve bunlar ile mürâfa'a-i şer' ve mukaddemâ bir defa şer'le görülüp fasl olunmayan ahvâllerin tamam hak ve adl üzre tafâhhus ve takayyud edip göresin ilam olunduğu üzre ise ol babda muktezâ-yı şer'-i kavimle amel edip dahi vech-i meşru' üzre vârisleri mürd-i mesfurdan irs-i şer'le intikal edip mesfurun hile ile hilaf-ı şer' ahz eylediği emval ve eşya ve nukudu her ne ise ba'de's-subut hükm edip bî-kusur aliverip icra-yı hak olundukda keyfiyet-i ahvali vukuu ve sıhhati üzre yazıp der-i devlet medarıma arz ve ilam edip mazmun-ı emr-i şerifimle âmil olasın şöyle bilesin alâmet-i şerife itimad kılasın.

Tahriren fi evahir şehri-i Recebi'l-ferd li-sene seb'a ve selâsin ve mi'e ve elf [1137]

²² B.O.A., C.ADL, 22 R 1225 H., Dosya No: 58, Gömlek No: 3498

vakf eylemeleri eskiden beri yasak olduğu, bu hususla ilgili olarak zaman zaman Rumeli, Anadolu ve Cezayir-i Bahri Sefid'deki bazı yerlere emirler yazıldığı belirtilmiştir. Buna rağmen bir süredir “bazı reaya taifesinin” yine manastır ve kiliselere taşınmazlarını vakıf tayin ettikleri haber alındığı, bu durumun eski adetlere ve padişahın emrine aykırı olduğu, bundan sonra bu gibi vakıfların yapılmaması hususunda padişahın kesin fermanı çıktığından bu fermanın sicil defterlerine kaydedilerek bundan sonra kesinlikle bu vakıflara müsaade edilmemesi istenmektedir. Yine, bir başka buyruldu da, Rumeli Anadolu ve Akdeniz adalarındaki zimmi reaya taifesinin manastır ve kiliselere ev, dükkan vesair emlak ve akar vakfetmemeleri ve bu konudaki yasağın muhafazasına itina gösterilmesi Üsküdar kadısından istenmiştir.²³ Belgelerden gayrimüslimlerin vakıf kurmalarında bir kısıtlama olmadığı sadece, ev, dükkan vb. taşınmazlarını kilise üzerine kaydettiremeyecekleri açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu konu üzerinde verilen fetvalar da gayrimüslimlerin ev, bağ, bahçe dükkan gibi mülklerini manastır ve kilise adına vakfedemeyeceğini sadece manastır ve kilise fakirleri için vakfedebileceğine değinilmektedir.²⁴

Borçlar hukuku ve ticaret hukuku açısından zimmiler aleyhinde bir sınırlama mevcut değildir. Zimmiler, Osmanlı topraklarında mülkiyet hakkına sahip olup, serbestçe sözleşme yapma ve ticaret yapma hakkına sahiptiler. Sadece, Müslümanlar için yasaklanmış edim konularında²⁵

²³ B.O.A., C.ADL, 22 R 1225 H., Dosya No: 58, Gömlek No: 3498

“Üsküdar Kadısı faziletli efendi

Memalik-i mahrusatü'l-mesâlik-i şâhânemde vaki medayin ve emsarda mütemekkin ehl-i zimmet re'âyâ taifesinin nefsi-i manastır ve kiliseler fukarâsı için buyût ve dekakin ve sayır emlak ve akar vakf eylemeleri öteden beri memnu' olan hâlâtdan olmakdan naşi bu hususa ikdam ve dikkat olunarak aralık aralık Rumeli ve Anadolu ve Cezayir-i Bahr-i Sefid'de vaki bazı mahallere mahsus evâmîr-i aliyye ısdarıyla tenbih ve men' ve tehdid olunmakda iken bir müddetden beri o makule re'âyâ taifesi yine manastır ve kilise fukarâsına vakf ve tayin etmekde oldukları ihbar olunmak hasebiyle bu husus kadîme ve rızâ-yı hazret-i zillet meaba münâfi olmakdan naşi fimâ bad o makule re'âyânın nefsi-i manastır ve kilise fukarâsına akar vakf ve tayin edememeleri hususuna irade-i kâti'a-i mülukane müteallik olmakla imdi işbu ferman-ı âliyi sicill-i mahfuza kayd ittirderek min ba'd o makule re'âyânın nefsi-i manastır ve kilise fukarâsına emlak ve akar vakf edememelerine dikkat ve suret-i irade-i seniyyeyi iktiza edenlere dahi tenbih ve tekide mübader"et eyleyesin deyü buyuruldu.”

²⁴ Fetva için bkz: Ertuğrul, Düzdağ.1972. *Şeyhülislam Ebusuud Efendi'nin Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi. s. 112

²⁵ Çok sık verilen bir örnek şarap ve domuz etinin, Müslümanlarla yaptıkları borç ilişkilerinde edim konusu olamayacağıdır. Ama kendi aralarındaki borç ve ticaret ilişkilerinde Müslümanlarca yasak olan bu edimleri serbestçe kararlaştırmalarına engel bir durum

Müslümanlarla sözleşme yapmaları uygun değildir. Zimmiler için borçlar hukukunda getirilen bir diğer sınırlama ise, Müslüman köle bulundurmalarının yasaklanmış olmasıdır. Bir zimmi, Müslüman köle satın alamayacağı gibi, kölesi sonradan Müslüman olursa onu hemen bir müslümana satmakla mükelleftir.²⁶ Zimmilerin kendi aralarında borçlar ve ticaret hukukuna ilişkin anlaşmazlıkları diğer özel hukuk işlerinde olduğu gibi kendi hukuklarına göre çözümlenirken, bir Müslüman ile olan davaları kadı mahkemeleri önünde görülürdü. Ancak burada cemaatlerin kendi milletlerinden olan kişilerin şeriye mahkemelerine gitmelerini çok da hoş görmediğine değinmek gerekir. Bu konuda Kenanoğlu, Yahudilerin şeriye mahkemelerine gitmelerini aforoz sebebi olarak gösterdiklerine değinir.²⁷ Duruşmalar sırasında gayrimüslimler ve müslümanlar arasında bir fark gözetilmezdi. II. Selim Kanunu'nda gayrimüslimlerin davalarını rahatlıkla kadı mahkemelerine götürebilmeleri konusunda açık bir hüküm bulunmaktadır. Jennings, zimmilerle ilgili olarak 17. yüzyılda yapmış olduğu bir araştırmada, özel hukuk işlerinde zimmilerin şeriye mahkemelerini çok yaygın olarak kullanmalarından dolayı cemaatlerin adli alanda yargı yetkilerinin çok zayıf olduğu kanısına varmıştır.²⁸

Gayrimüslimlerin Osmanlı mahkemelerine başvurdukları başka bir örnek, Rum Patriği tarafından başka bir Rumu şikayet için verilmiş bir dilekçede yer alır.²⁹ Selanik'te Aya Anastasya Manastırı keşişlerinden

yoktur. Hayreddin Karaman.2013. *Mukayeseli İslam Hukuku*, III.(8. Bası).İstanbul: İz Yayıncılık. s.273.

²⁶ Bozkurt,(1996), s. 16.

²⁷ Mustafa Macit, Kenanoğlu. 2005. "İslam Hukukunda Zimmiler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3,(5),553-574, s. 566.

²⁸ Jennigs, s.273 vd.

²⁹ B.O.A., C.ADL., 28 C 1226 H (1811 M.).tarih, Dosya No: 44, Gömlek No: 2654

“Devletli inayetli merhametli sultanım hazretleri sağ olsun,

Bu çâkerlerinin patrikliğine dahil olan manastırlardan medine-i Selanik'de vâki' Aya Anastasya nam manastırın keşişlerinden Bakdos ve Disarpon nam keşişler kendi hallerinde olmayıp ayine muğayirce harekâta ictisar ve mübaşir-i mezkurun hâsılâtını ekl ve bel' fukarâ-yı manastırın mağduriyetine bâ'is ve bâdî olup tedib ve terbiyeye sezavar idiği ihbar olunmakla merahim-i aliyyelerinden mercudur ki zikir olunan keşişin medine-i Selanik'de ve havalisinde ve sair her ne mahalde bulunur ise yasakçı marifetiyle ahz ve li-ecli't-terbiye Aynaroz Ceziresi'nde vâki' Lavra manastırı kulesine bend olunup itlakları hususuna memhur arzuhal-i âcizâne ile istida olunmadıkça müsaade-i seniyye şayan buyurulmamak üzere hâlâ Selanik Mütessellimi dergah-ı âlî kapıcıbaşlarından Yusuf Bey bendelerine hitaben bir kıta ferman-ı celilü's-şân inayet ve ihsan buyurulmak babında emr u ferman devletli inayetli sultanım hazretlerindir. Bende Patrik-i Rum İstanbul ve Asitane'de mukim cemâ'at-i metropolitan”

Yakodis? ve Risaryun? nam keşişlerin manastır hasılatını haksız ele geçirmelerinden dolayı Aynaroz adasında kalebent edilmeleri hakkında İstanbul Rum Patriği tarafından verilen arzuhal üzerine, Selanik mütesellimine hüküm yazılarak manastır hasılatını gasbeden kişilerin kalebent edilmesine karar verilmiştir.

2. Kamu Hukuku Alanında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu

Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları, kamu düzenini ilgilendiren alanlarda özel hukuk alanında olduğu gibi bir serbestiye sahip değillerdi. Ancak, İslam hukuku çerçevesinde hareket edildiği takdirde, gayrimüslimlere devlet tarafından zimmet antlaşmasının hükümlerine göre davranılmış ve korunmuşlardır. Özellikle, ferdi haklar açısından Osmanlı yönetimi gayrimüslim vatandaşlarını, müslüman vatandaşlarından ayırt etmemiştir. En başta zimmilere, angarya ve zulüm yapan yöneticileri şikayet hakkı verilmiştir. Arşivde yer alan arz-ı hal ve arz-ı mahzarlardan, gayrimüslim reayanın, yöneticiler hakkındaki yakınmalarını merkeze kolaylıkla iletebildikleri ve merkez tarafından da gerekli tedbirler alındığı anlaşılmaktadır.³⁰ Örnek bir arz-i mahzar da, mahkeme harcı alınmaması hakkında sadır olan Hatt-ı Hümayun'a rağmen, Bosna'nın Benaluka kasabası reayalarından harc-ı defter, katibiye ve sair namlarla aidat talep eden kadıdan şikayetçi olunması konusundadır. Şikayetin incelenmesi sonucunda, Rumeli'nin sol kolunda vaki mevâlî ve kadılar ve naiblere ve ayan-ı vilayet ve iş erlerine, bundan sonra kanuna aykırı bir şekilde emredilenin dışında vergi almamaları, kanunen toplamaları gereken vergileri alırken zam yapmamaları emredilmiştir. Hükümde, kazada bulunan ayanların, kaza kadı ve naiplerinin kanunsuz vergi almalarına engel olmaları da emredilmiştir.

Kamu hukuku açısından değineceğimiz konulardan bir başkası, Osmanlı gayrimüslimlerinin din ve vicdan serbestisine sahip olup olmadıkları meselesidir. Osmanlı uygulamasında gayrimüslim vatandaşlar dinlerini rahatlıkla yaşayabilmişler, ayin ve ibadetlerini serbestçe icra edebilmişlerdir. Bunun dışında, gayrimüslimlerin hac ziyaretlerini kolaylıkla yapmaları için devlet tarafından bazı tedbirler alınmıştır. İslam hukukunda

³⁰ B.O.A., C. ADL., Dosya No: 22 Gömlek No: 1304, 29 C 1141 H, belge ayrıntıları için bkz: Belkis Konan. 2013. *Osmanlı Devletinde İdari Yargının Gelişimi*. Ankara: Statü Yayıncılık. s. 31.

dinde zorlama olmayacağı kuralına istinaden, zimmiler Müslüman olmaya zorlanamazlardı.³¹ Ancak, din değiştirme konusunda irtidat suçunun yani dinden dönmenin cezası ölüm olduğundan, bir kez Müslüman olduktan sonra eski dinlerine dönmeleri de mümkün değildi. Zimmilerin kendi aralarında mezhep değiştirmeye yönelik hareketleri ise zaman zaman çıkarılan bazı fermanlarla yasaklanmaya çalışılmıştır. Osmanlı idaresi genel tutum olarak, hıristiyanların kendi aralarında mezhep değiştirmesini uygun görmemiştir. Hatta misyonerlik yapanların cezalandırıldığı bile gözlemlenmiştir.³²

Din ve ibadet özgürlüğü açısından zimmilerle ilgili karşımıza çıkan kısıtlamalar, daha çok yeni kilise yapılmasına izin verilmemesi ve mevcut ibadethanelerinin tamiri için Osmanlı yönetiminden izin almalarına ilişkindir. Bu kuralın sadece Osmanlı Devletine özgü olmayıp, genel olarak İslam dininde mevcut olduğunu hatırlatmakta fayda görüyoruz.³³

Tamirlerin "*bila-terfi ve la tevsî*" yani mevcut olanı genişletmeksizin ve yükseltmeksizin yapılmasına izin verilmişse de istisnai bazı hallerde padişah kilise tamir taleplerine izin vermemiştir. Zaten Islahat Fermanı sonrasında yeni kilise yapımları çoğalmış, hatta eskisinden farklı olarak daha geniş ve yüksek kiliseler dahi yapılmıştır. Hatta, kilisesi veya sinagogu olmayan gayrimüslimler için Osmanlı Devleti'nin kendi miri arazisinden arazi tahsis ettiği dahi görülmüştür.³⁴

Din ve vicdan özgürlüğü içinde değerlendireceğimiz konulardan biri de gayrimüslimlerin dini alametlerini serbestçe kullanmalarının mümkün olup olmadığı meselesidir. Zimmi vatandaşlar, İslam dini için küfür sayılmadan ve kendi dinlerinin propagandasını yapmadan dinleri ile ilgili alametleri kullanabiliyordu. Yani kiliselerinde çan çalabilir, haç işaretini dolaştırabilirlerdi. Ebusuud Efendi, konu ile ilgili fetvalarında gayrimüslimlerin çan yerine delikli tahtalardan yaptıkları bir alete tokmakla vurarak çıkardıkları seslerle Hristiyanları kiliseye davet edebileceğini ancak

³¹ Bakara,2/250; Yunus 10/99; Hüseyin Hatemi, *İslam Hukuku Dersleri*, (İstanbul: Sümer Kitabevi, 2012),139-140; Kenanoğlu(2004),s.31. Yazar eserinde , 15. asırda Osmanlı Devletinin hiçbir şekilde İslamlaştırma politikasına girmedğini söyleyen İnalcık'ın görüşüne de değinmektedir. s. 285

³² Bozkurt,1996, s.21-22.

³³ Aydın, s. 155-156

³⁴ Kenanoğlu(2004), s. 297-98. Önceden kilise olan yerlerin camiye çevrilmesine de zaman zaman rastlanılmış olup, bu uygulama, kilise içinde ezan okunmuş şartına bağlanarak, daha önce hiç cami olmayan yerlerde bulunan kiliseler için sözkonusu olmuştur.

bu davetin müslümanları rahatsız etmeden yapılması gerektiğini bildirmektedir.³⁵

Yargılama usulü açısından gayrimüslimlere getirilen en önemli kısıtlama, taraflardan birinin Müslüman olması halinde dava sırasında gayrimüslim bir başka vatandaşın şahitliğinin kabul edilmemesi şeklinde karşımıza çıkar. Bunun sebebi ise İslam hukukuna dayanır. İslam hukukuna göre taraflardan birinin Müslüman olduğu davalarda şahitlerin de mutlaka Müslüman olması gerekir. Ancak, farklı milletlere mensup olsalar dahi, gayrimüslimlerin birbirlerine karşı şahitliği kabul edilirdi. Yani bir Rum vatandaşı, bir Ermeni'ye karşı tanıklık yapabilirdi.³⁶

Ceza Hukuku açısından, zimmet anlaşması yaparak İslam devletinin hakimiyetine giren gayrimüslimler İslam hukukunun ceza hukuku ile ilgili hükümlerine tabidirler.³⁷ Buna göre, zimmilerin kendi aralarındaki ceza davalarında (kisas ve diyete ilişkin) , kasten adam öldürme olaylarında kisas cezası uygulanmıştır.

Ceza hukuku alanında, bir zimminin, müslüman birini öldürmesi halinde, zimmiye kisas uygulanacağı kesin olmakla birlikte, bir müslümanın bir zimmiyi öldürmesi halinde kısasa tabi tutulup tutulamayacağı mezhepler arasında tartışma konusu olmuştur.³⁸ Osmanlı Devletinin resmi mezhebi olan Hanefi mezhebi bu konuda, Kur'an-ı Kerimin Mâide suresinde yer alan "*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kisas kılındı*" ayetini esas alarak, mağdurun Müslüman olup olmasına bakılmaksızın kasten adam öldürme hallerinde kisas uygulanacağını kabul etmişlerdir.³⁹ Yaralama olaylarında ve kazayla adam öldürme hallerinde hem zimmiler, hem de Müslümanlar diyet ödemekle yükümlüdürler. Burada, ikili bir ayırmadan söz etmemiz

³⁵ Düzdağ, s.95

³⁶ Ekrem Buğra Ekinci.2011. *Hukukun Serüveni*, İstanbul:Arı Sanat Yayınları. s. 332; Bozkurt (1996), s. 8.

³⁷ Fatih Kanunnamesinde, ceza ile ilgili hükümler tek ve ve geneldir. İnalçık, bunun İslam ceza hukuku kurallarından (ukubat) doğduğunu belirtmektedir. Ukubat kuralları karşısında Müslim-gayrimüslim tektir. Bkz: Halil,İnalçık.2009. *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar* (3. Bası). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. s. 236.

³⁸ Şafii ve Hanbeli mezhebine göre, müslümanın zimmiyi öldürmesi halinde kısasa gerek yoktur. Hatta Malikilerde genel görüş olarak kisas uygulanmayacağı kanısındadır. Hanefi mezhebi ise kisasın bu durumda da uygulanması gerektiğini kabul eder. bkz: Aydın, s.198

³⁹ Yavuz, s. 10; Akyılmaz, s. 105

gerekmektedir. Bir zimmi, Müslüman için diyet öderken işlediği suç için gerekli diyet miktarı ne ise onu ödeyecektir. Fakat, bir Müslüman zimmiye diyet öderken diyet miktarının yarısını ödeyebileceği konusunda görüşler bulunmaktadır. Maliki ve Hanbeli mezhepleri, gayrimüslimlerin diyetinin, Müslümanların diyetinin yarısı kadar olduğunu kabul ederlerken, Hanefi mezhebi yaşam hakkının kutsallığından hareketle gayrimüslime ödenecek diyetin müslümana ödenecek diyetle aynı olması gerektiğini kabul eder. Osmanlı Kanunnamelerine baktığımız zaman, cinayet ve yaralama olaylarında kısas yerine ödenecek “kan cürmü” adıyla anılan diyetin zimmiler için Müslümanların yarısı kadar olduğunu görüyoruz.⁴⁰

Öldürme ve yaralama dışındaki hadd suçlarında zimmiler yine İslam ceza hukukunun belirlediği kurallara göre ceza alırlar.⁴¹ Zimmilere hırsızlık suçunda, diğer Müslümanlara uygulanan el kesme cezası tatbik edilir. Ancak, Osmanlı devletinde bu cezanın sıklıkla uygulanmadığını da hatırlatmak isteriz. 1840 yılında çıkarılan Ceza Kanunnamesinde, Osmanlı tebaasının can mal ırz ve namus güvenliği açısından eşit olduğu kabul edilerek ceza davalarında zimmi-müslüman ayrımı ortadan kalkmıştır.⁴²

Vergi Hukuku açısından, gayrimüslimler cizye ve örfi vergileri (tekalifi örfiyye) vermekle yükümlüydüler. Cizye, gayrimüslimlerin , İslam devleti tebaası olmasını gösteren ve gayrimüslimlere askerlik yapmamaları karşılığında getirilen bir vergidir. Cizye maktu cizye ve ale'r rûs cizye olmak üzere ikiye ayrılıp, maktu cizye fetih zamanında sulhen tayin edilir. Aler rûs cizye ise, şahıslar üzerinden ve adam başına herkesin mali gücüne göre taktir edilen cizyeye denir. Osmanlı uygulamasına baktığımız zaman, fetvalarda gayrimüslimlerin ale'r rûs cizyesini öderken bazı kriterlere tâbi oldukları anlaşılmaktadır. Ebusuud Efendi, çalışmaya muktedir ama iki yüz dirheme malik olmayan kişilerin "edna" gurubuna girdiğini, yani fakir sayıldığını ve on iki dirhem vergi vereceklerini; iki yüz dirhem ile on bin dirhem arasında parası olanların "evsat" gurubuna girdiğini yani orta halli

⁴⁰ “Eğer bu zikr olunan kazâya kâfirden sâdur olsa vech-i mefsur üzere Müslüman cereminin nısfı altına” Müslüman olmayan halkın Müslümanlara göre yarım ceza ödemeleri ile ilgili örnekler için bkz: Yavuz, s. 189-191

⁴¹ Zina suçu işleyen zimmiler açısından bu konuda bir istisna öngörülmüştür. Bir gayrimüslimin zina suçunu işlemesi halinde recm yerine, sopa cezası uygulanacağı Hanefi mezhebince kabul edilir. Bir diğer istisna ise, içki içme halinde, zimmilere içki içme de had cezası uygulanmaz. Ekinci(2008), s. 331.

⁴² Bozkurt(1996),s. 98.

sayıldığını ve yirmi dirhem vergi vereceklerini; on bin dirhemden fazla parası olanların ise "a'la" gurubuna girdiğini yani zengin sayıldığını ve kırk dirhem vergi vermesi gerektiği şeklinde fetva vermiştir.⁴³

Örfi vergiler, devlet tarafından bazı faaliyetlerde bulunmaları nedeniyle bazen de belli bir şeye izin verilmesi karşılığında konulmuş olan vergilerdi.⁴⁴ Tuzculuk ve madencilikle uğraşan zimmiler ise, cizye vergisinden muaf tutulurdu. Ayrıca, devletin ilk dönemlerinde din adamlarından vergi alınmamıştır. Devşirmeye tabii tutulan gayrimüslim çocukların aileleri ile, önemli geçitlerdeki zimmi halktan vergi alınmazdı. Ayrıca, Divan-ı Hûmayun'a tercümanlık yapan kişilerin hem kendisinden hem de çocuklarından cizye alınmıyordu.

Tanzimat dönemine kadar cizyenin belirlenmesi ve tahsilinde bir değişiklik olmamıştı..1856 tarihli Islahat fermanı ile getirilen eşitlik ilkesi gereğince gayrimüslimlere askerlik hizmeti getirilmiş, askerlik yapmak istemedikleri taktirde ise "bedel-i askerî" adı verilen vergi getirildi.

Kamu hukuku açısından gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını incelerken değineceğimiz son konu, devlet hizmetlerine girmeleri ve siyasi haklardan yararlanmalarıdır. Gayrimüslimlerin siyasi hak kullanmaları konusunda tek yetkileri kendi dini liderlerini seçmeleriydi. Halife olamayacakları gibi, kadılık hakimlik, komutanlık gibi görevleri yapmaları da uygun görülmemişti. Tanzimat dönemine kadar Müslüman vatandaşlara dahi idari ve siyasi haklar tanınmamış olduğundan Osmanlı zimmilerinin idari ve siyasi haklarının bulunmamasını doğal karşılamak gerekir. Devlet tarafından, fethedilen yerlerde zimmilere tımarlar verilerek bir nevi memurluk görevi sağlanmıştır. Gayrimüslim topluluklarda, bazı zimmilerde, çeribaşılık, köy kethüdalığı ve voyvodalık gibi görevlere atanmışlardır.

III. Tanzimat Devrinde Zimmilerin Hukuki Durumuna İlişkin Başlıca Düzenlemeler

Osmanlı Devleti'nin, İslam hukukundaki zimmet sistemine uygun şekilde gayrimüslim halka verdiği hak ve yetkiler Tanzimat dönemine kadar

⁴³ Düzdağ, s. 97

⁴⁴ Örneğin kasaplardan kasabiye adı verilen vergi, rençberlerden ise yuva harcı adı verilen vergi alınmaktaydı. Yahudiler, avarız akçesi, yave akçesi, rav akçesi denilen vergileri verirdi.

devam etti. Ancak, 19. yüzyılda devlet siyasi, askeri ve mali açıdan zayıflayınca Avrupa devletleri Osmanlı'daki gayrimüslim tebayı koruma bahanesiyle Osmanlı hükümetine baskı yapmaya başladı. Bu baskı karşısında Osmanlı Devleti bazı düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde II. Mahmut'un “ *Ben tebaamın Müslümanını camide, Hıristiyanını kilisede, Musevisini havrada fark ederim. Aralarında başka gûna fark yoktur. Cümlesi hakkında muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır.*” sözleri din ve mezhep farkı gözetilmeden tebaanın eşit olduğunu vurgulaması bakımından önem taşımaktadır. Ancak, hukuki belge bazında eşitlik ilk olarak Gülhane Hatt-ı Hûmayunu olarak geçen Tanzimat fermanında ortaya çıkar. Bir temel haklar bildirgesi olarak da nitelendirilen fermanında Osmanlı Devleti içinde herkesin can, mal, ırz ve namus güvenliğine sahip olduğu, vergi ve askerlik işlerinin bir düzene bağlanacağı, ve en önemlisi yargılanmadan kimsenin suçlanamayacağı ve cezalandırılmayacağı belirtilmiştir. Tüm bu haklar istisnasız olarak bütün Osmanlı vatandaşları için sözkonusu olacaktır⁴⁵. Tanzimat fermanından hemen sonra bu eşitliği sağlamak için çıkarılan 1840 (1256 H.) tarihli Ceza Kanunnamei Hümayûnu u çok anlamlıdır. Bu kanuna göre, tüm Osmanlı vatandaşları kanun önünde istisna gözetilmeksizin eşit olarak ceza kanunu hükümleri uygulanacaktır.⁴⁶1851 yılında çıkarılan Ceza Kanununda yine müslüman-gayrimüslim, büyük küçük ayrımı yapılmadan adam öldürme suçlarında herkese aynı hükümlerin uygulanacağı vurgulanmıştır.⁴⁷

Gayrimüslimler hakkında yeni çıkarılan ceza kanunun uygulamasına ilişkin bir arşiv belgesinde, Abraham? isimli bir gayrimüslim 1268 H. (19 Kasım 1851) tarihli verdiği arzual ile⁴⁸ kardeşi Marya'yı öldüren İsaî'nin cezasının infazını talep etmektedir. Arzuhalde, Abraham'ın Kandiye'ye bağlı Aksaray kazasında oturan küçük kardeşi Marya kendi halinde ırzıyla (halinde) yaşayıp, yine aynı kazanın Helvadere köyü halkından İsaî isimli zimminin Marya'yı sana yüzme öğreteyim diye nehire götürüp öldürdüğü ve

⁴⁵ Münci Kapani.1972. *Kamu Hürriyetleri* (4. Bası).Ankara:Ankara Üniversitesi Yayınları, s. 85-86; Ahmet Mumcu-Elif Küzeci.2001. *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri* (5. Bası). Ankara:Turhan Kitabevi, s. 158.

⁴⁶ Ceza Kanunnamei Hümayûnu, Karakoç Serkiz, Külliyyatı Kavanin Dosya No: 5 NO: 992, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi.

⁴⁷ Kanun-ı Cedid, Karakoç Serkiz, Külliyyatı Kavanin Dosya No: 7 NO: 997, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi.

⁴⁸ B.O.A., C.ADL, 24 M. 1268 H.,Dosya No: 73, Gömlek No: 437

yapılan yargılama sonucu bu katli olayını işlediğinin sabit olduğunu belirterek hükmün icrası için valiye yazı yazılması istenmiştir. Bu dilekçeye istinaden verilen buyrudduda, kısasın uygulanabilmesi için İstanbul'da meydana gelen öldürme olaylarında davanın mutlaka şeyhülislam huzurunda görülerek, suçun sabit olması ve şahitlerin güvenilirliklerinin tesbitinden sonra gerçek ortaya çıkarsa konuyla ilgili padişahın fermanın çıkması gerektiği, taşralarda ise memleket danışma meclisinde kanun marifetiyle yazılı şartlara uygun olarak davanın görülüp hazırlanan ilam ve meclis mazbatasının Dersaadet'e gönderilmesi ve dava sonucu fetvahanede tasdik olunduktan sonra padişah fermanı alınması gerektiği belirtilmektedir. İncelediğimiz bu belge, iki açıdan önemlidir. Birincisi, adam öldürme suçlarında failin Müslüman veya zimmi olmasına bakılmadan yine şeri hükme göre yani kısasın uygulanacaktır. Ancak kısas cezası uygulanabilmesi için mutlaka ferman-ı âli olması gerekmektedir. İkinci olarak ceza davalarında, müslüman ve gayrimüslim halk arasında usul yönünden de hiç bir farklılık olmadığını herkesin eşit tutulduğunu göstermektedir.

Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukuki statüsünün belirlenmesi açısından en önemli gelişme ise kuşkusuz Islahat Fermanının ilanidir. Fermana gayrimüslimlerin aslında daha öncede sahip oldukları haklar vurgulanarak⁴⁹, bazı yeniliklerde getirilmiştir. Tüm Osmanlı vatandaşları devlet hizmetlerine, askeri ve mülki okullara herhangi bir ayırım yapılmaksızın alınabilecekti. Getirilen bir başka yenilik ise Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında çıkan ticari ve ceza davalarının karma mahkemelerde görülecek olmasıdır. Müslümanlarla zimmiler arasındaki davalara karma mahkemelerde bakılması ve gayrimüslimlerin şahitliğinin kabul edilmesi açıkça İslam hukukuna aykırılık teşkil etmektedir.⁵⁰ . Islahat Fermanı ile aslında, devleti kurtarmak amacıyla Osmanlılık kavramından hareket edilmiş, din ayırımı yapılmaksızın mutlak bir eşitlik kavramı

⁴⁹ Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları din ve ibadet özgürlüğüne sahip olup, din ve mezhep değiştirmeye zorlanamayacak ayrıca kendi dini şeflerini seçebileceklerdi. Eskisinden farklı olarak ise, yeni kurulacak olan ve din adamlarıyla laik kişilerden mürekkep meclislerde cemaat işlerinin yürütüleceği hükme bağlanmıştır. Kapani, ayrıca Islahat Fermanı ile getirilen din ve vicdan özgürlüğünün, gerçek bir özgürlük olmadığını, çünkü amacın sadece hristiyan tebaaya dini ayin ve ibadet özgürlüğü vermek olduğunu, bunun gerçek bir inanç ve kanaat hürriyetine sahip olmak manasına gelmediğini ileri sürmektedir. Kapani, s. 88.

⁵⁰ Engelhardt, s. 137-138; Mumcu, s. 160. Akyılmaz, s. 129.

yaratılmaya çalışılmıştır. Ancak bir yanda eşitlik sağlanmaya çalışılırken diğer yanda zimmilere ve yabancılara tanınan ayrıcalıklar yüzünden amaçlanan hukuk birliği sağlanamamıştır.

Görüldüğü gibi Islahat Fermanı ile, millet sistemi yeniden düzenlenerek gayrimüslimlere geniş ayrıcalıklar tanınmıştır. Bunun için her milletten kurulacak bir komisyona bu konu ile ilgili metinleri hazırlama yetkisi verilmiştir. Yapılan yenilikler aslında hükümet ile ruhani reisler arasındaki ilişkilerin yeniden şekillendirilmesinden ibaretti. Ruhani reislerin yetkileri kısıtlanmış, her millet için oluşturulan bu komisyon ve meclislere yetkilerin bir kısmı devredilmişti. Tanzimat Dönemine kadar imparatorluk içinde en imtiyazlı sınıf olan Rum milleti diğer milletlerle aynı seviyede tutulmayı bir aşağılama olarak görmüştü. Rum Patrikliği, hem bu nedenden dolayı hem de halktan vergi toplama yetkisinin halk meclislerine devrinden memnun kalmadığı için Tanzimat ve Islahat fermanları ile getirilen yeniliklere karşı çıktı. Hatta, Rumlardan bazı kimseler “ Devlet bizi Yahudilerle beraber etti. Biz islamın tefevvukuna razı idik. “ şeklinde itiraz etmişlerdi.

1861 (1277 H.) yılında Rum Patrikliği Nizamnamesi çıkarıldı. Bu nizamname ile, ruhani meclis yanında okul, hastane, eğitim gibi din dışında kalan günlük işlerle uğraşmak üzere bir meclis oluşturuldu. Yeni oluşturulan bu cismani meclisin üyelerinin çoğu halk tarafından seçilmiş kişilerdi. Bundan sonra iki meclis toplanarak drahoma akçesi, cihaza ilişkin davalar ile, manastır ve kiliselerin gelirlerine dair vasiyetname ve vakfiyelere ilişkin davalara birlikte bakacaktı. Bunun dışında, 1879 yılında önceden Hariciye Nezaretine bağlı olan ruhani reislikler Adliye Nezaretine bağlandı. Artık piskoposların cemaat mahkemelerinde değil şeriye mahkemelerinde yargılanarak, Osmanlı memurları tarafından tutuklanabilecekti.⁵¹

1863 (1279 H.) yılında ise, Ermeni Patrikliği Nizamnamesi yayımlandı.⁵² Ermeni Patrikhanesinde de Rumlarda olduğu gibi, ruhani meclis yanında kendi cemaatleri içinden seçilen kişilerden oluşan bir meclis (cismani meclis) daha kuruldu. Ardından 1865 yılında (1281 H.) Hahamhane Nizamnamesi⁵³ yayınlanarak Hahamhane içinde de dini ve laik meclisler oluşturuldu. Bu Nizamname ile İstanbul'daki hahambaşı Osmanlı Devleti

⁵¹ Bozkurt, s. 172

⁵² Düstur, I. Tertip, C. 4, s. 938-961.

⁵³ Düstur, I. Tertip, C.4, s. 962-975.

içindeki tüm Musevilerin ruhani reisi olarak tanındı. Osmanlı Devleti, 1831 yılında İstanbul'da kurulan Katolik Ermeni Patrikliği'ni tanımış, yine, 1878 Nizamnamesi ile ülkesi içindeki Protestanları bir millet olarak kabul etmiştir.⁵⁴

Tanzimat Döneminde gayrimüslimler hakkında yapılan önemli düzenlemelerden biri de Vilayet Nizamnamesi ile zimmilere vilayet meclislerinde temsil hakkı tanınmasıdır.⁵⁵ 1869 yılında çıkarılan Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinin⁵⁶ 9. maddesi⁵⁷ ile artık Osmanlı Devleti'nde zimmilik statüsü tamamen kaldırılarak yerine Osmanlı vatandaşlığı kavramı konmuştur. Bu kanunla, İslam hukukundaki din kıstasına dayanan vatandaşlık kavramı yerine dinsel ilkelerden arındırılmış, modern uyrukluk kavramı getirilmiştir.

1876 anayasasında yer alan "Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız "Osmanlı" tabir olunur" maddesi, müslüman-gayrimüslim vatandaş ayrımının kalktığını göstermektedir.

1917 tarihinde çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi⁵⁸ ile cemaat mahkemelerin kazai yetkisine son verilerek şer'îye mahkemeleri ahval-i şahsiye alanında tek yetkili mahkeme kılınmıştır. Kararnâmede bu durum "Rûhâni reislerin (gayrimüslim din görevlilerinin) akit ve nikâhın feshi ile onun tamamlayıcısı eşlerin nafakası, drahoma ve çeyiz hakkında yargı yetkileri ilga edilmiştir. Ancak, Hukuk-ı Aile Kararnamesi 1919 yılında kaldırılınca cemaat mahkemelerinin kazai yetkileri kendilerine geri verilmiştir. Sonuç olarak gayrimüslimlerin ahval-i şahsiyeye ilişkin davaları devlet sona erene kadar kendi cemaat mahkemelerinde görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nin imzaladığı Lozan Barış Antlaşması ile gayrimüslimlerin başta adli olmak üzere tüm hakları güvence altına alınmıştır.

⁵⁴ Düstur, I. Tertip, C. 4, s. 652-654

⁵⁵ Akyılmaz, s. 132.

⁵⁶ Kanunnamenin tamamı için bkz: 7 Şevval 1285, 8 Kanun-ı sani 1284 H., Serkiz Karakoç, Tahşiyeli Kavanin, C.II., Cihan Matbaası, 1341/1343, s. 3-8.

⁵⁷ 9. Madde: Memalik-i mahrusa-i padişahi de ikamet eden her bir şahıs tebaayı Devlet-i Aliyyeden madud olup hakkında devlet-i aliye tabi muamelesi icra olunur. Eğer kendisi tebaayı ecnebiyeden ise tabiiyetini usulen isbat etmesi lazımdır.

⁵⁸ Düstur, II. Tertip, C.9, s. 762-781; Orhan Çeker. 1999. *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi*. Konya: Mehir Vakfı Yayınları. s.23-104; Mehmet Akif Aydın.1985. *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.s. 245 vd.

Araştırmamızı sonlandırmadan önce, Osmanlı Devletinin gayrimüslimlere yaklaşımını göstermesi açısından, Tanzimat Döneminde çıkarılan 1898 tarihli bir ilannameye yer vermek istiyoruz.⁵⁹

"Padişah hazretlerinin memleket ve milletin kurtuluşuna sebep olacak güzel işlerinden biri de Osmanlı vatandaşlarının birbiriyle kaynaşarak tam bir huzur ve rahat içinde hayat sürmeleri, hiç kimsenin dışarıda bırakılmadan adalet nimetinden faydalanmaları ve bütün memurların bu hususa dikkat etmekle beraber güvenliğin korunması gibi önemli bir konuda gece gündüz demeden gayret göstermeleridir. Konuyla ilgili olarak daha önce padişah emirleri Babîâlî'ye tebliğ edilmiştir. Bu emirlere göre valiler vilayete bağlı yerleri devamlı bir surette dolaşıp teftiş ile hükümetin rızasına aykırı uygunsuz durumların ortaya çıkmaması ve kimsenin zulme uğramaması hususunda gerekli önlemleri alacaklardır. Öyle ki çok adi bir suç ortaya çıktığında bile suçluyu takip ederek mahkemeye sevk etmek suretiyle adaleti hakkıyla temin etmeleri için padişah tarafından defalarca emirler çıkarılarak Sadaret'e ayrıntılı bir şekilde tebliğ edilmiştir. Bütün bu emirlere uyularak vilayetlerce toplumun refah ve mutluluğunun gerçekleşmesi ile asayişin korunması ve halk arasındaki iyi ilişkilere özen gösterildiği halde şu sıralar bazı yabancı gazetelerde bir takım uygunsuz makaleler göze çarpmaktadır. Bu makalelerde Rumeli tarafında bazı halk unsurlarının diğerleri aleyhinde düşmanca tavırlar besledikleri ve devletine bağlı vatandaşlar aleyhinde çeşitli tabirler ile yazı ve tasvirler yapılması padişah tarafından üzüntü ile takip edilmektedir. Halbuki Osmanlı Devleti'nin yürürlükteki kanun ve nizamları zaten halkın durumu ve çeşitliliği göz önünde bulundurularak düzenlenmekle beraber uygulanan hükümler ve mevzuat eskiden beri gerektiği zaman gerekli tadilatlar yapılarak yürütülmüş olduğundan her yönden mükemmeliyet ve genişliğe sahip olmuştur. Hal böyle olunca devletin kanun ve nizamlarının hakkıyla tatbik ve hükümlerinin uygulanmasına dikkatle hiçbir uygunsuz durum meydana gelmemesi ve en küçük basit bir suç vukuunda bile derhal mahkemeye sevkiyle kanun hükmünün yerine getirilebilmesi için valilerin vilayetleri dolaşıp kontrol ederek hükümetin umum hakkındaki hissiyat ve iyi niyetini ahaliye anlatmaları gerekmektedir. Bir vatanda yaşayan insanların hiçbir şekilde diğeri aleyhinde bulunmalarının uygun olmadığı ve birbirleriyle iyi geçinerek hükümete bağlılık göstermeleri gerekmektedir.

⁵⁹ B.O.A., 28 L 1316 H., İ.HUS, Dosya No:73 Gömlek No: 46

Buna aykırı hareketleri görülenlerin hangi cemaate bağlı olurlarsa olsunlar bir uygunsuzluk ortaya koyduklarında kanuni cezaya uğrayacaklarının müslüman halka muhtarlar vasıtasıyla, Hristiyan halka da diğer ruhani reisleri tarafından anlatılması için ilgili vilayetlere tebliğat yapılması ve bu durumun yerel gazetelerde neşri hususlarında gereği yapılacaktır." şeklinde yazılan ilanname, Sadaret makamı tarafından Kosova, Manastır, Selanik ve Yanya vilayetlerine de gönderilmiştir.

Sözkonusu ilannamede, devletin amacının, gayrimüslim vatandaşlar ile müslüman vatandaşların beraberlik ve uyum içinde yaşamasını sağlamak olduğu belirtilirken, aynı zamanda kanunların herkese eşit uygulanacağı vurgulanmıştır.

SONUÇ

Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devletinde müslümanlar ve gayrimüslimler birlikte yaşamışlardır. Aslında gayrimüslimlerin hukuki statülerinin tespit edilmesi ve sınırlarının saptanması oldukça zordur. Ancak çok genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim vatandaşlarına İslam hukukundaki zimmet anlayışına uygun davrandığını söyleyebiliriz. Devlet, din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde gayrimüslim vatandaşlarına bir taraftan geniş yetkiler tanırken, bir taraftan da ruhani liderler aracılığı ile onları denetleme yoluna gitmiştir. Özel hukuk alanında özellikle evlenme, boşanma, nafaka, ile yine ahval-i şahsiyeye ilişkin sayılan miras ve vasiyet konularında kural olarak gayrimüslimler davalarını cemaatleri içinde çözebilmişlerdir. Ancak yukarıda işaret ettiğimiz gibi, bu durum yargılamadan çok, hakemliğe benzemektedir. Çünkü, gayrimüslimlerin bu konuda şer'î mahkemelere başvurma hakları her zaman mevcuttu. Arşivde yer alan belgelerden de bu haklarını sıklıkla kullandıklarını gözlemledik. Kamuya ilişkin alanlarda ise esas olan Osmanlı hukukunun mülkiliği ilkesiydi.

Klasik dönemde amaç, eşitliğin sağlanması değil, belki de eşit olmayanların bir arada hoşgörü ile yaşamasını sağlamaktı. Tanzimat döneminden itibaren çıkartılan yasalar ile din kıstası kaldırılarak devletin tüm vatandaşları din, dil ırk mezhep ayrımı olmaksızın eşit kılınmaya çalışılmıştır. Kanımızca, Osmanlı'nın uyguladığı siyaset, yönetimi altında bulunan farklı dinlere mensup kişileri eritmek değil, aksine onları Osmanlı adı verilen büyük bir vücudun birer organı yapmaya yöneliktir.

KAYNAKÇA

- Akyılmaz, Gül. 2000. *Osmanlı Devletinde Eşitlik Kavramının Gelişimi*. Profesörlük Çalışması.Konya.
- Ansay, Sabri Şakir.2002. *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*(4. Bası).Ankara: Turhan Yayınevi.
- Abu Jaber, Kamel.S.1967.“The Millet System in the Nineteenth Century Ottoman Empire”, *The Muslim World* LVII,(3)
- Aydın, Mehmet Akif.1985. *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, Mehmet Akif.2005. *Türk Hukuk Tarihi*. (5.Bası). İstanbul: Hars Yayıncılık.
- Bozkurt,Gülnihâl.1987. “İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kudret Ayiter Armağanı*, III.(14). Ankara.
- Bozkurt,Gülnihâl. 1996. *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, (1839-1914)*. Ankara: TTK Yayınları
- Braude, Benjamin.1982 “Foundations Myths of The Millet System”.*Christians and Jews in the Ottoman Empire ,the Functionig of a Plural Society(I)*, Newyork:Holmes-Meier Publishers.
- Cahen, Claude. 1963a “Dhimma”,*E.I 2 ,II*, Leiden:E.J.Brill, 227-231.
- Cahen, Claude. 1963b “Djizya”, *E.I.2 ,II*, Leiden: E.J.Brill, 559-562.
- Çeker,Orhan. 1999. *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi*. Konya: Mehîr Vakfı Yayınları.
- Düzdağ,Ertuğrul.1972. *Şeyhülislam Ebusuud Efendi'nin Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul:Enderun Kitabevi
- Ekinci, Ekrem Buğra. 2008. *Osmanlı Hukuku, Adalet ve Mülk*.İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Ekinci, Ekrem Buğra.2011. *Hukukun Serüveni*, İstanbul:Arı Sanat Yayınları.
- Engelhardt,Ed. 1999.*Türkiye ve Tanzimat*.İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.

- Eryılmaz, Bilal. 1990. *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*. İstanbul: Risale Yayınları.
- Gibb, H.A.R. / Bowen, Harold. 1957. *Islamic Society and The West I*, London: Oxford University Press.
- Hamidullah, Muhammed. 1998. *İslamda Devlet İdaresi*. (5. Bası). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Hatemi, Hüseyin. 2012. *İslam Hukuku Dersleri*. İstanbul: Sümer Kitabevi.
- İnalçık, Halil. 2009. *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Jennings, Ronald, C. 1978. "Zimmis (non-muslims) in Early 17.th Century Ottoman Judicial Records", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXI, (3) ,225-293.
- Münci Kapani. 1972. *Kamu Hürriyetleri* (4. Bası). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Karakoç, Serkiz. 1341 H.. *Tahşiyeli Kavanin II*, Dersaadet: Cihan Matbaası.
- Karakoç Serkiz, *Külliyatı Kavanin* Dosya No: 5 NO: 992, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi.
- Karakoç Serkiz, *Külliyatı Kavanin* Dosya No: 7 NO: 997, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi.
- Karaman, Hayrettin. 2013. *Mukayeseli İslam Hukuku I*, (8. Bası). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hayreddin Karaman. 2013. *Mukayeseli İslam Hukuku*, III. (8. Bası). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kenanoğlu, Mustafa Macit. 2004. *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayıncılık.
- Kenanoğlu, Mustafa Macit. 2005. "İslam Hukukunda Zimmiler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3,(5).553-574.
- Konan, Belkıs. 2013. *Osmanlı Devletinde İdari Yargının Gelişimi*. Ankara: Statü Yayıncılık.

Mumcu Ahmet./ Küzeci, Elif.2001. *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*. Ankara:Turhan Kitabevi.

Ortaylı,İlber.2003. *Osmanlı Barışı*. İstanbul:Ufuk Yayınları.

Ortaylı,İlber.2007.“Osmanlı İmparatorluğunda Millet Nizamı”, *Batılılaşma Yolunda*.İstanbul:Merkez Kitapçılık Yayıncılık.

Özel,Ahmet.1982.*İslam Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı*. İstanbul.

Özkaya,Yücel. 2010. *18.Yüzyılda Osmanlı Toplumı*. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.

Yavuz,Ercan.2001.*Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler* Ankara:Turhan Kitabevi.

ARŞİV BELGELERİ (BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ)

B.O.A., C.ADL, 29 Z. 1131 H. (1718 M.),Dosya No: 1 Gömlek No: 60.

B.O.A., C.ADL, 29 B 1137 H., Dosya No: 61 Gömlek No: 3655.

B.O.A., C.ADL, 22 R 1225 H., Dosya No: 58, Gömlek No: 3498.

B.O.A., C.ADL., 28 C 1226 H (1811 M.).tarih, Dosya No: 44, Gömlek No: 2654.

B.O.A., C. ADL., Dosya No: 22 Gömlek No: 1304, 29 C 1141 H.

B.O.A., C.ADL, 24 M. 1268 H.,Dosya No: 73, Gömlek No: 437.

B.O.A., C.ADL, 05 L 1192 H., Dosya No: 59, Gömlek No: 3564.

B.O.A., 28 L 1316 H., İ.HUS, Dosya No:73 Gömlek No: 46.

